

Média- és kultúratudomány. Kézikönyv

Szerkesztette Kricsfalusi Beatrix, Kulcsár Szabó Ernő, Molnár Gábor Tamás és Tamás Ábel
Budapest: Ráció Kiadó, 2018, 535 l.

PÓTÓ Júlia

független kutató

ORCID: 0009-0005-0619-3477

Különleges helyzet, amikor olyan könyvről írhat recenziót az ember, amelyet évek óta ismer, és ami még fontosabb: használ. Egy kézikönyv kapcsán különösen szerencsés egy ilyen szituáció, hiszen a műfajból adódóan éppen az lehet talán a legfontosabb fokmérője egy könyv sikerültiségének, hogy milyen gyakran forgatja, veszi elő az azt birtokló olvasó. Az MTA-ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport gondozásában 2018-ban megjelent *Média- és kultúratudomány – Kézikönyv* című kötetéről így évek tapasztalata alapján írhatom, hogy valóban hiánypótló mű, amelyet nagy haszonnal forgathat mindenki, aki akár csak marginálisan is érdeklődik kultúratudomány iránt, legyen érettségire készülő diák, egyetemi hallgató, középiskolai tanár, doktori hallgató, tudományos kutató vagy bárki más.

Azzal kapcsolatban, hogy szűkebben milyen tantárgyak, szakok, kutatási témák kapcsán érdemes elővenni a kötetet, szándékosan nem említek konkrétumokat, mivel ezzel valószínűleg csak korlátoznám a felhasználási lehetőségek körét. Ahogy ugyanis a szerkesztők is írják az *Előszó*ban, a *Kézikönyv* pontosan azokba a nyitási és bővülési folyamatokba kíván illeszkedni, amelyek szűkebben az irodalomoktatást és -kutatást, tágabban az egész bölcsészettudományi oktatást és kutatást jellemzik az utóbbi évtizedekben, és amelyek eredményeként az „irodalom, illetve a tiszta művészet kutatása tágabb összefüggésekbe ágyazódik, és új elméleti keretezést kap”. (7.) Ez a kultúratudományi változás (avagy fordulat), ahogy a szerkesztők leszögezik, számos területen tetten érhető a tudományos intézmények (intézetek, tanszékek, folyóiratok) nevének megváltozásától kezdve (hogy például a korábbi irodalomtörténeti intézetek az egyetemeken sorra alakultak át irodalom- és kultúratudományi intézetekké) a kutatás és az oktatás tárgyát, módszereit és szemléletét érintő kérdésekig. Utóbbiak közé tartozik többek közt a populáris kultúra megjelenése a szakmunkákban vagy az oktatásban, a fokozódó interdiszciplináris érdeklődés, a bölcsészet és a természettudományok módszertanának közeledése, vegyülése vagy éppen a szépirodalom technikai médiumok fogalmai alapján való megközelítése. (8–9.)

* A Szemle rovat jelen egységében olvasható recenziók a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében készülő irodalomtörténeti szintézis módszertani előkészületeivel összefüggésben íródtak, és néhány olyan kézikönyvet, illetve a kézikönyv műfajához közel álló kötetet tekintenek át, amelyek az utóbbi időben a magyar irodalomtudomány különféle műhelyeiben készültek.

A kötet célja így egyfajta útmutatást nyújtani ehhez a „kiszélesedő horizont”-hoz (7): amint ugyanis a szerkesztők írják, az angol és német nyelvű kultúratudományi kézikönyvek és lexikonok bőségével szemben, hazai viszonylatban teljesen hiányzott egy olyan összefoglaló mű, amely áttekintette volna „a kultúra- és médiatudományok szerteágazó összefüggésrendszerének néhány alapvető irányát és jelenségét, tisztázná legfontosabb fogalmait, bemutatná jelentős szerzőit és alapműveit”. (10.) Ehhez a célkitűzéshez ugyanakkor egy olyan cél is társult, hogy a kötet metszéspontokat tárjon fel a szerzők és a szerkesztők által középpontba állított két elméleti diszciplína, a média- és a kultúratudomány között. Ennek keretében a szerzők végigvezetik az olvasót a kultúratudományos fordulat egyes részelemein, a testi fordulattól a vizuálisig, és változatos összefüggésekben tárják fel az olyan meghatározó irányzatok különbségeit és közös pontjait, mint a szellemi alkotások hétköznapi kultúrába és társadalomba való beágyazottságát hangsúlyozó, angol–amerikai közvetítéssel nemzetközivé váló *cultural studies*, és az elsősorban német nyelvterületen született, a szellemi létező ember technikai meghatározottságát középpontba állító *Medienkulturwissenschaften*.

Ezt a rendkívül ambiciózus vállalást úgy sikerült megvalósítani a szerkesztőknek és a népes szerzőgárdának, az ÁITK kutatóinak és a hozzájuk csatlakozó számos külső szakértőnek (akik változatos kutatási területeikkel még inkább hangsúlyt adnak a kötet és a témaként felölelt irányzatok interdiszciplináris jellegének), hogy egy teljességre vállaltan nem törekvő, mégis kerrek, egységes és jól használható kötetet hoztak létre. Amely kultúratudományi kézikönyvként forgatva egyrészt kiváló kiindulópont lehet bármilyen kutatáshoz, másrészt önálló olvasmánnyként is értékes, részleteiben és egészében egyaránt, hiszen a szócikkek különálló tanulmányokként is nagyon színvonalasak, együttesen pedig a kötet vállalásának megfelelően átfogó, a kereszthivatkozásokban is bővelkedő összefoglalót nyújtanak a kultúratudomány folyamatosan bővülő horizontjáról. Mindezt ráadásul kifejezetten érdekes és olvasmányos formában valósítják meg, így a nem hivatásos irodalomkutatóként tevékenykedő olvasók is bátran kezükbe vehetik a kötetet.

A *Kézikönyv* különböző kategóriákba sorolt szócikkekből épül fel, amelyeken belül az alfejezetek más-más mélységben és szempontok szerint mutatják be az adott témát. A *Jelenségek* című első kategóriába a kultúratudományok meghatározó kérdéseit, témáit és érdeklődési köreit gyűjtötték össze, hosszabb terjedelmű szócikkekben tárgyalva többek közt az anyag, az ember, az írás, a tér és a test kérdéskörét. Az ezt követő *Fogalmak* című rész szócikkei olyan, a kultúrakutatásban gyakran előkerülő fogalmakat tárgyalnak, mint az archívum, a hibriditás, az intermedialitás, a kultúrtechnika vagy a színrevitel. A harmadik nagyobb részben, a *Szerzők* címűben a kultúratudomány meghatározó alakjai kerülnek terítékre Pierre Bourdieu-tól Michel Foucault-n át Marshall McLuhanig. Az utolsó nagyobb részben, a *Művekben* pedig néhány tudománytörténetileg meghatározó írás jelentőségét ismertetik és értékelik a szócikkek szerzői, köztük például Friedrich Kittler, Bruno Latour és Clifford Geertz egy-egy munkáját.

A szócikkek szerkezete más nemzetközi kiadványok mellett elsősorban a *Historisches Wörterbuch des Mediengebrauchs* című 2014-es kiadványt követi mintaként, az egyes kategóriáknál különböző alfejezettípusokat kölcsönözve ebből. Így a leghosszabb szócikkek, a *Jelenségek* elemei például egy *Felütés* nevű alfejezettel kezdődnek, amely anekdotikus keretben vagy egy látványos példával, könnyedebb, szemléletesebb módon világítja meg a témát. Ezt követik a *Fogalomtörténet* alfejezet nyelvtörténeti és gondolkodástörténeti összefüggései, majd a *Kontextusok*,

amely a kapcsolódó kutatási témákat és irányzatokat mutatja be. Az ezek után következő *Kultúratudományos jelentőség* című alfejezet a kapcsolódó kortárs irányzatokkal és szerzőkkel foglalkozik. A szócikkeket egy *Kapcsolódó szócikkek* című rész és egy *Bibliográfia* zárja. Utóbbi kettő kiváló kiindulópontot jelenthet az adott témában való elmélyüléshez a kötetben belül és azon kívül is. A *Művek* című rész szócikkei ugyanakkor a *Kontextus* című alfejezettel indulnak, amely a szerző vonatkozó munkásságát foglalja össze, ezt követi a tárgyalt írás összefoglalása (*Tartalom*), majd a *Jelentőség* című alfejezet kritikai reflexiója. Zárásként ezeket is, ahogy minden szócikk esetében, a kapcsolódó egyéb szócikkek felsorolása és egy szakirodalmi feldolgozó/ajánló bibliográfia követi.

A kötet kézikönyvhöz méltó módon óriási mennyiségű anyagot dolgoz fel, és a szövegek ennek megfelelően meglehetősen sűrűek, hiszen a terjedelmet korlátozni kellett, és a lehető legrövidebben tárgyalni a különböző témák változatos aspektusait. Az így is több mint ötszáz oldalas kötet azonban ennek ellenére sem száraz, és a szerzők az *Előszó*ban vállalt módon a szakszerűség mellett a közérthetőségre is törekednek. Ennek megvalósításában rendkívül nagy szerep jut a szemléletes példákknak, különösen a *Felütés* alfejezetek írásainak, amelyek az érdeklődés felkeltése mellett az adott szócikk későbbi, elméletibb részeihez is folyamatos kapaszkodót nyújtanak. A *Felütésekben* és a többi alfejezettípusban is előforduló irodalmi, filmes és egyéb példák egyúttal szemléltetik a kultúratudomány már említett nyitottságát és interdiszciplinaritásra törekvését is. Ami tehát nemcsak abban nyilvánul meg, hogy mi minden vizsgálható ebben a keretrendszerben, köztük olyan, a klasszikus irodalomértelmezéstől első hallásra távolesőnek tűnő jelenségekkel, mint a hálózat, a kibernetika vagy a közvetítés, hanem abban is, hogy mikén vizsgálhatók mindezek.

A *Tér* című szócikkben például Dánél Mónika és Vincze Ferenc egy, az állatkerti Nagyszikláról szóló kisfilmből (KissPál Szabolcs: *Szerelmes földrajz*, 2012/2016) kiindulva beszél az állatkertről mint heterotópiáról, a műhegy szimbolikájáról a Trianont övező diskurzusokban, valamint a fiktív reprezentációk szerepéről, mielőtt a *Fogalomtörténetben* Platónig és Arisztotelészig visszanyúlva ismertetnék a tér fogalmának és reprezentációjának változásait többféle tudományágban és művészeti ágban. A *Kontextusokban* aztán ismét szemléletes példákkal folytatják a szerzők, filmekben és szépirodalmi műveken keresztül mutatva be a nagyvárosi tér ábrázolását, annak irodalmi toposszá emelkedésétől kezdve az orientalizmuson át olyan „térszakértők” szövegeire támaszkodva, mint Walter Benjamin, Michel de Certeau, Gaston Bachelard és Edward Said. A *Kultúratudományos jelentőség* alfejezetben aztán a térbeli fordulatról értekeznek a szerzők – vagyis arról, hogy a modernség időbeli (és haladásbeli) meghatározottságát a posztmodernben az egyidejűség és egymásmellettség váltja, illetve hogy milyen térdiskurzusok jellemzik a különböző irányzatokat, kitérve többek közt a posztkoloniális, a feminista és a queer geográfiára. A szócikk a térhez szorosan kapcsolódó irodalmi műfajjal, az utazási regénnyel zárul, Bram Stoker *Drakula* és Jókai Mór *Az arany ember* című 19. századi műveivel párhuzamosan tárgyalva Esterházy Péter regényét, a *Hahn-Hahn grófnő pillantása – Lefelé a Dunán* című művet, amelynek posztmodern utazója immár nemcsak a Duna által meghatározott tájban, hanem az előzményregények alkotta „reprezentációk terében (is) utazik”. (190.)

A következő, *Test* című szócikk ugyanakkor popkulturális alapokról indul, szerzője, Kricsfalusi Beatrix a *Felütésben* egy *Doktor House*-epizód kapcsán vezet be a testtel, a test és az elme kapcsolatával foglalkozó elméletekbe, hogy aztán rátérjen a testet jelölő szavak etimológiájára,

majd a platóni dualizmusra, a test és a lélek kettősségének máig meghatározó elméletére. A szerző ezt követően többek közt olyan gondolkodók és példák alapján tárgyalja a testtel kapcsolatos kultúratudományos koncepciókat, mint René Descartes, Friedrich Nietzsche, Edmund Husserl, Maurice Merleau-Ponty, Pierre Bourdieu, Michel Foucault, Judith Butler, a *Mátrix* és a *Becstelen brigantyk* című filmek, a *Biblia*, illetve a Turing-gép.

A sokrétű, rendkívül jól összefoglalt elméletek és a köteten végigvonuló, gondosan összeválogatott, kifejezetten frissnek ható példák – amelyek között a kiemeltek mellett bőven jut hely szépirodalmi műveknek is az ókori klasszikusoktól a kortárs magyar szerzők írásaiig – kölcsönösen segítik egymás értelmezését, demonstrálják a különböző megközelítési módokat és továbbgondolásra is készítetnek, ötleteket adva más művek elemzéséhez, az önálló kérdésfelvetéshez, a kutatáshoz. És egyúttal azt is lehetővé teszik, hogy a legkülönbözőbb felkészültségű olvasók is haszonnal forgathassák a könyvet, és könnyebben eligazodjanak a kultúratudomány – ahogy Kulcsár Szabó Ernő fogalmaz – „bekeríthetetlen tárgyának [...] megközelítései” (170) között.